

Od periférnej lokality k vyhľadáwanej mestskej štvrti: obrazy života a bývania v bývalej robotníckej kolónii

Juraj Janto

DOI: 10.62800/NR.2025.3.01

From Peripheral Location to Sought-After Urban Neighbourhood: Images of Life and Housing in a Former Workers' Colony

This study examines the image (representations) of life and housing in the former workers' colony of Dornkappel, today the Bratislava district of Trnávka, during the period before the Second World War and the socialist era. The settlement emerged as a workers' colony on the outskirts of Bratislava in the late 1920s and early 1930s, acquiring a reputation as a backward, poor and socially inferior neighbourhood with harsh living conditions. In the second half of the 20th century, the growing locality, now renamed Trnávka, was gradually integrated into the urban fabric. Nevertheless, its image as both a territorial and social periphery within Bratislava persisted. After 1989, the situation changed and Trnávka transformed into a desirable and attractive place to live.

Key words: workers' housing, workers' colony, image of locality, representations, memories, Slovak ethnology

Acknowledgement: Tento výstup vznikol v rámci grantového projektu VEGA 1/0584/25 Reprezentácie mesta v období socializmu.

Contact: Mgr. Juraj Janto, PhD., Katedra archeológie a kultúrnej antropológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova ulica 2, 811 02 Bratislava 1, Slovenská republika; e-mail: juraj.janto@uniba.sk; ORCID: 0000-0001-5502-2723

Jak citovat / How to cite: Janto, Juraj. 2025. Od periférnej lokality k vyhľadáwanej mestskej štvrti: obrazy života a bývania v bývalej robotníckej kolónii. *Národopisná revue* 35 (3): 155–167. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.3.01>

Výskum bývania a spôsobu života vo vidieckych lokalitách patrí medzi stále témy etnologického bádania. V sledovaní tradičnej kultúry prinášal komplexný pohľad na všetky oblasti každodenného života. Od 80. rokov 20. storočia, od počiatku urbánnych výskumov v slovenskej etnológii, sa tento záber rozšíril aj o mestské lokality. Najprv bolo bádanie zamerané hlavne na historicko-etnografickú rekonštrukciu prvej polovice 20. storočia, neskôr, najmä od nového tisícročia, pribúdali výskumy aktuálnej sociálnej reality urbánnych štvrtí (napr. mestských sídlisk), resp. ich nedávnej socialistickej minulosti. Osobitnou kategóriou sídel boli tie, ktoré nereprezentovali tradičnú kultúru vidieka, ale ani „klasický“ typ mestského bývania. Máme tu na mysli štvrte, ktoré vznikali v súvislosti s industrializáciou krajiny od približne prvej tretiny 19. storočia až do druhej svetovej vojny.¹ Robotnícke kolónie poskytovali bývanie pre zamestnancov priemyselných

podnikov a v priebehu ďalšieho vývoja sa stali, pokiaľ nezanikli, integrálnou súčasťou miest alebo vidieckych obcí. V prípade nepriaznivého stavu zaznamenali sociálny regres a stali sa z nich miesta koncentrácie nízko-príjmových, či dokonca sociálne vylúčených skupín obyvateľov. Trajektória ich ďalšieho vývoja závisela spravidla od kontextu širších spoločensko-hospodárskych faktorov, najmä zamestnanosti v regióne, v ktorom sa nachádzali. Niektoré z nich zaznamenávali v priebehu dejín aj niekoľko zmien svojho obrazu na škále pozitívneho alebo negatívneho vnímania.

Cieľom nášho príspevku je predstaviť a analyzovať obrazy (reprezentácie) o minulosti i súčasnosti bývania a života obyvateľov niekdajšej robotníckej kolónie Dornkappel. Tá je dnes súčasťou štvrte Trnávka v mestskej časti Bratislava 2, Ružinov. Lokalita vznikla v medzivojnovom období ako robotnícka kolónia a po druhej svetovej

vojne sa postupne stala integrálnou súčasťou mesta, jeho zástavby i života. V úvode sa venujeme prehľadu výskumu spôsobu života priemyselných robotníkov na Slovensku s osobitným zreteľom na robotnícke bývanie. V hlavnej časti opisujeme a analyzujeme interpretácie života a bývania skúmanej lokality v období pred a po druhej svetovej vojne. Napokon v závere sumarizujeme svoje zistenia. V príspevku predstavujeme vyvíjajúci sa obraz lokality počas celého obdobia jej existencie, interpretovaný v dobových textoch i neskoršie publikovaných a verbálne formulovaných spomienkach.

Výskum života robotníkov v slovenskej etnológii

Hlbší záujem o spôsob života robotníkov sa začal v Európe objavovať v polovici 19. storočia v súvislosti s postupujúcou industrializáciou európskej spoločnosti. Prvé empirické práce (napr. Friedrich Engels, Frederic Le Play, Charles Booth, Seeböhm Rowntree) sa opierali o štatistiky, ale i o priame pozorovanie alebo rozhovory a mali často charakter moralizujúcich a sociálnokritických apelov. Výskum robotníkov sa od konca 19. storočia začal rozvíjať aj v USA (William E. B. Dubois, Jane Adamsová), neskôr v rámci chicagskej urbánnej školy. Viac systematicky sa rozvíjalo bádanie po nástupe nového storočia (napr. Maurice Halbwachs, autor konceptu kolektívnej pamäti, obhájil v roku 1912 na parížskej Sorbonne prácu o spôsobe života robotníckej triedy) so zvýšeným záujmom v čase hospodárskej krízy. Výrazný nárast záujmu o život robotníkov nastáva v Európe v 60. a 70. rokoch, keď vyšlo množstvo prác (vo Veľkej Británii napr. Edward P. Thompson, Joanna Bourkeová, v Nemecku Jürgen Kock, Hans Ulrich-Wehler, Klaus Tenfelde), boli založené špecializované časopisy i akademické pracoviská. Po istom útlme bádania zameranie na mikrodejiny v historickej vede prinieslo opäť obnovu záujmu o dejiny spôsobu života robotníkov, robotníckych štvrtí, tovární (Holubec 2008: 11). Výskumy (sociálnych) historikov, architektov, kunsthistorikov, sociokultúrnych antropológov, etnológov, sociológov a iných priniesli (a prinášajú) bohatú produkciu textov o rôznych aspektoch bývania a života priemyselných robotníkov. K tejto problematike existuje v zahraničí teda pomerne rozsiahla literatúra,² a aj v susednom Česku je viacero výstupov vrátane samostatných publikácií.³ Situácia na Slovensku je podstatne skromnejšia.⁴ V období

socializmu sa tu bádanie historickej vedy redukovalo na politickoekonomické aspekty, dejiny robotníckeho hnutia a jeho „triednych bojov“⁵. Ostatné disciplíny – medzi nimi hlavne etnológia – sa téme venovali len v malom rozsahu. Skúmanie spôsobu života (priemyselných) robotníkov vrátane ich bývania sa do pozornosti vtedajšieho národopisu dostáva až po roku 1948 v súvislosti so záujmami nového politického režimu. Hoci potreba výskumu priemyselného proletariátu, ako ideologicky preferovanej triedy, sa zdôrazňovala viackrát, zostala viac-menej nenaplnená. Dôvodom bola skutočnosť, že vtedajší výskum sa na Slovensku plne sústredil na výskum tradičnej kultúry vidieka, ktorá pod tlakom programovej modernizácie rurálnej krajiny prostredníctvom kolektivizácie, industrializácie a urbanizácie postupne ustupovala. Bádanie tak reflektovalo potrebu zachytiť zanikajúci svet tradičnej kultúry v poslednej etape jej fungovania ako každodennej reality. O to viac, že v slovenskej etnológii chýbali z tejto oblasti nielen územné či tematické monografie, ale aj základné súborné diela. Situácia sa tak výrazne líšila napr. od českej alebo poľskej vedy, kde sa etnografický výskum významne zameriaval aj na skúmanie robotníkov a jeho výstupom boli potom viaceré publikácie. Napriek uvedenému aj v rámci slovenskej etnológie vzniklo niekoľko textov, ktoré tak reagovali na proklamovanú politickú objednávku skúmania uvedenej sociálnej skupiny. Prvou historicko-národopisnou monografiou spracovanou „na základe výskumu robotníckej triedy“ (Filová 1956: 5) mala byť práca *Banická dedina Žakarovce* (Mjartan 1956). Dielo však v podstate prinášalo klasický text o tradičnej kultúre vidieckej lokality so zohľadnením niektorých špecifik zamestnania jej obyvateľov v baníctve. Napokon už v úvode monografie sa to zdôvodňuje tým, že „väčšina nášho robotníctva má svoj pôvod v roľníctve“ a „do zamestnania v priemysle si priniesla roľnícky, dedinský spôsob života, ktorý tu dlho zotrval“ (Filová 1956: 5). Ďalším významnejším textom z nami sledovanej oblasti je kapitola o bývaní robotníkov horehronských hút a železiarní v najrozsiahlejšej národopisnej monografii o regióne Horehronie. Jej autor Ján Mjartan (1974: 58 – 64) rozdeľuje bývanie tunajších robotníkov do troch foriem. Prvou boli veľké budovy s viacerými jedno alebo dvojizbovými bytmi, pričom v každom byte (izbe) bývalo i niekoľko rodín. Druhú formu, podobnú tradičnému roľníckemu bývaniu,

predstavovali samostatné rodinné domy s trojpriestorovým členením s dvorom a malou záhradou. Aj v takýchto domoch a jeho izbách zvyklo bývať niekoľko rodín. Výstavbu obidvoch foriem zabezpečovali podniky. Tretím typom robotníckeho bývania boli vlastné rodinné domy, ktoré si svojpomocne postavili pracovníci tovární.

V sledovaní predmetnej témy boli dôležitými aj monoteematické „robotnícke“ čísla *Slovenského národopisu*. Druhé číslo periodika z roku 1976 sa zameriavalo na folklór, konkrétne na robotnícke piesne, druhé číslo z roku 1980 prinášalo štúdie o susedských vzťahoch, migráciách, vplyve textilného priemyselného podniku na zmeny tradičného odevu a pod. Príznačné pre „podvýživnosť“ spracovania témy v slovenskej vede bolo, že v oboch číslach boli významne zastúpené štúdie českých kolegov. Z konkrétnych autorov – etnológov, ktorí sa venovali téme života robotníkov, treba, okrem Jána Mjartana, spomenúť Soňu Kovačevičovú. Tá si všímala robotníkov vo všeobecných charakteristikách vývoja tejto sociálnej triedy na Slovensku, so zameraním na Gemer (1976) a v ďalšej štúdii (1987) sa pozrela na bývanie „ľudových vrstiev“, teda hlavne robotníckych rodín, v Bratislave. Témy bývania robotníkov (v Bratislave) sa dotkli aj František Kalesný (1980) a Jaroslav Čukan (1985), ktorý sa venoval niektorým aspektom života pracovníkov textilnej fabriky v Ružomberku-Rybárpoli.

Politické zmeny v roku 1989 prinášajú definitívny koniec programového záujmu – hoci (z vyššie uvedených dôvodov) nevelkého a viac deklarovaného – slovenskej etnológie o tému robotníkov (v roku 1989 bolo tretie číslo *Slovenského národopisu* venované ešte baníkom). Okrem etnológov sa životom priemyselných robotníkov zaoberala aj historička a pamiatkarka Viera Obuchová (1986, 1989, 2020). V súvislosti s jej záujmom o priemyselné pamiatky sa venovala tiež formám bývania zamestnancov bratislavských podnikov. Napokon staršie materiálové texty nájdeme aj u múzejníkov, napr. o robotníckom (baníckom) bývaní v Handlovej (Kopáčiková 1985), ojedinelé štúdie o robotníckych kolóniách na Slovensku sa objavujú u historikov, architektov a etnológov aj v posledných dvoch desaťročiach (Lacko 2012; Sekula 2012; Agócs 2014; Janto 2015; Murín 2015). Súvisiacou i samostatnou kategóriou je potom záujem o zamestnanecké bývanie v továrenských mestách firmy Baťa – vo Svite (napr. Malovcová 2009) a v Partizánskom (Vladár – Wiedermann 2000).

Priemysel a bývanie robotníkov v Bratislave

Na Slovensku dlhodobo (až do 50. rokov 20. storočia) dominovalo poľnohospodárstvo, hoci Slovensko ako súčasť monarchie patrilo k ekonomicky najvyspelejším častiam Uhorska. Medzi jednotlivými regiónmi však existovali významné rozdiely. Mohli sme tu nájsť vyspelé priemyselné a banícke regióny i zaostané oblasti s extenzívnym obrábaním pôdy a chovom zvierat. Industrializácia nemala plošný charakter a priemyselné podniky tu vznikali jednotlivo, mimo mestských centier v blízkosti surovinových zdrojov. Výnimku z tohto pravidla predstavovala Bratislava, niekdajší Prešporok, jedno z najviac industrializovaných miest Uhorska. V Bratislave sa rozvíjal priemysel výstavbou nových podnikov, resp. postupnou premenou manufaktúr na fabriky približne od polovice 19. storočia. Medzi prvé priemyselné závody patrili: podnik na výrobu tabaku (1853) a plynáreň (1856). K výraznejšiemu nárastu fabriek došlo po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867), keď uhorská vláda programovo začala podporovať industrializáciu v dovtedy agrárne orientovanej a priemyselne málo rozvinutej časti monarchie. Zo známejších podnikov, ktoré vznikli v tom období, treba spomenúť továreň na výbušniny a náboje – Patrónka (1870), Steinov pivovar (1871), závod Dynamit-Nobel na výrobu dynamitu a chemických látok (1873), továreň na kefy, ktorá nadviazala na činnosť manufaktúry (1875), podnik na výrobu textilného tovaru – Klingerka (1889), rafinériu minerálnych olejov Apollo (1895), továreň na káble – Káblovka (1895), dodnes fungujúci podnik na výrobu čokolády a cukrovniiek – Stollwerck (1896, od roku 1948 s názvom Figaro) a továreň na smaltované nádoby (1899). Na prelome 19. a 20. storočia bolo v Bratislave viac ako päťdesiat priemyselných podnikov s asi 600 robotníkmi. V ďalšom období pribudli väčšie prevádzky, ako továreň na nite Cvernovka (1900), závod na elektrické stroje Siemens (1902), elektrotechnický závod Danubius-Elektrik (1902), pradiareň bavlny Danubius (1907), závod na výrobu gumy a kaučuku – Matador (1904) a podnik na výrobu umelej hmoty – Gumon (1911) (Obuchová 2020; Továrne). Pred prvou svetovou vojnou sa približne tretina všetkých obyvateľov mesta živila prácou vo fabrikách a Bratislava si udržiavala postavenie priemyselne najrozvinutejšieho mesta Slovenska aj po vzniku Československej republiky.

Čo sa týka bývania zamestnancov priemyselných podnikov, asi polovica žila a bývala v okolitých vidieckych obciach, odkiaľ dochádzala do Bratislavy. Prácu v priemysle kombinovala s poľnohospodárstvom ako hlavným či doplnkovým zdrojom obživy. Ostatní robotníci nachádzali ubytovanie priamo v meste. Tu bývali v prenájmoch a podnájmoch v starších chátrajúcich domoch, ktoré boli z tohto dôvodu aj cenovo dostupné. Núdzovou formou bývania boli dokonca aj obydlia provizórne pozbierané z dosák, plechu, lepenky atď. Takéto typy prístreškov sa nachádzali napr. v častiach Elyzeum a Zaboš (Ovsište) na pravom brehu Dunaja v súčasnej Petržalke a takisto aj v Dornkappli. Významnú skupinu bývania predstavovali domy, ktoré boli postavené cielene pre robotníkov. Jednými z prvých boli byty, ktoré vznikli v roku 1873 prebudovaním pôvodných kasární z prostriedkov zámožného mecéna (podľa literatúry baróna Walterskirchena) v časti Blumentál (Obuchová 2020: 281). Z prostriedkov filantropa sa od roku 1894 postupne budovala aj tzv. Schulpeho kolónia (podľa mena iniciátora), ktorú tvorilo sedem obytných objektov s bytmi pre 120 rodín s materskou, základnou školou a knižnicou. Napokon najpočetnejšou skupinou kolónií boli tie, ktorých výstavbu iniciovali konkrétne fabriky a ich majitelia. Podnetom bol aj uhorský zdravotnícky zákon z roku 1876, ktorý nariaďoval väčším zamestnávateľom postarať sa o primerané ubytovanie svojich zamestnancov. V niekoľkých etapách bola budovaná kolónia pre pracovníkov závodu Dynamit-Nobel (ľudovo Dynamitka). Vznikla už v roku 1880, v nasledujúcom desaťročí bola rozšírená o ďalšie domy a v roku 1913 k nej pribudla tzv. nová kolónia. S rozširujúcou výrobou boli v 40. rokoch postavené ďalšie obytné objekty a tiež nová kolónia, tzv. Trojdomy. Napokon od 40. rokov v niekoľkých etapách stavali aj Mierovú (pôvodne Vistra) kolóniu. Poslednú etapu jej výstavby projektoval Vladimír Karfík.⁶ Obytné kolónie alebo bytové domy pre zamestnancov mali aj ďalšie bratislavské závody – Stollwerck, Apollo, Danubius, Kablo, Klinger a ďalšie. Poslednou skupinou obytných štvrtí pre robotníkov boli tie, ktoré si obyvatelia vybudovali samostatne, resp. s pomocou spolkov (to bol príklad lokalít: Slamený vrch, Tehelné pole, Auliesel/Aulizl, Zaboš, Ružinov, Emyháza, Westend...). Je to aj prípad nami sledovanej lokality Dornkappel. Okrem robotníckych vznikali aj iné zamestnanecké kolónie;⁷ z dôvodu bytovej krízy štát

napr. financoval výstavbu bytov pre zamestnancov ministerstiev, poštových úradov, škôl, legionárov a pod.

Takmer všetky robotnícke kolónie boli asanované do 80. rokov 20. storočia. Zostali zachované len niektoré výrazne prestavané časti Schulpeho obytného súboru a štvrte chemického závodu zo 40. rokov 20. storočia – Trojdomy a Mierová kolónia⁸ (Kovačevičová 1987; Obuchová 1989; Robotnícke kolónie).

Obraz lokality a jeho výskum

Naším cieľom je ďalej predstaviť a analyzovať obrazy o minulosti bývania a života obyvateľov niekdajšej robotníckej kolónie Dornkappel. Pod obrazom lokality máme na mysli interpretácie (reprezentácie) života v skúmanom sídle, celkové predstavy o štvrti, charaktere bývania, obyvateľoch zdieľané v istej dobe, kontexte, príp. skupine ľudí. Zameriavame sa na vyvíjajúci sa obraz lokality počas celého obdobia jej existencie, interpretovaný v dobových textoch i v neskoršie publikovaných a verbálne formulovaných spomienkach. Konkrétne skúmame: (1) obraz lokality v 30. rokoch 20. storočia a (2) interpretácie života v Trnávke v období socializmu (čiastočne doplnené o jej súčasný obraz). V prípade reprezentácií medzivojnovkej robotníckej kolónie sme sa opierali o textové zdroje⁹ – dobové publikované práce a spomienky, ktoré boli zachytené do písomnej podoby v súčasnosti. K prvým patrí kniha novinára, úradníka, básnika Ilju Jozefa Marka *Dornkappel. Predmestie troch jazykov* (Marko 1938). V tejto sociografii¹⁰ autor prináša pomerne podrobné (i keď miestami beletristicky podané) informácie, často i s číselnými údajmi,¹¹ o živote v lokalite v období pred druhou svetovou vojnou. Publikáciu dopĺňa aj cyklus fotografií, ktoré by sme mohli zaradiť do kategórie „sociálnej fotografie“. Ako dobový zdroj sme využili aj niektoré novinové články o lokalite (Okáli 1931; Muc. Sý. 1938). Druhým typom prameňov boli spomienky obyvateľov na život v Dornkappli, ktoré boli spracované do textovej podoby (nimi samými, resp. prostredníctvom redaktorov). V prvom rade sem patrí šesťnásť novinových článkov od Viery Hupkovej-Houškovej, rodáčky z lokality,¹² ktoré uverejnila v roku 2007 v *Bratislavských novinách*. V nich spomína na svoj život v Dornkappli (ako z článkov vyplýva, ovplyvnená aj znalosťou Markovej knihy). Opierali sme sa aj o ďalšie pramene, ktoré uverejňujú spomienky obyvateľov, resp. neskoršie interpretácie o predvojnovom živote lokality

(napr. História farnosti). Hlavným zdrojom pre obraz Trnávky v období socializmu (50. až 80. roky 20. storočia) boli verbálne výpovede respondentov. Rozhovory s dvadsiatimi informátormi vo veku 65 – 83 rokov sme realizovali predovšetkým¹³ v roku 2014, pričom sme sa zamerali na najstarších žijúcich obyvateľov lokality. Respondenti sa v nej narodili, alebo do nej prišli v detstve/mladosti bývať a prežili v nej väčšinu svojho života.

Robotnícka kolónia Dornkappel

Po vzniku Československa nastáva ďalšia výrazná vlna (po prvej, v druhej polovici 19. storočia) prílevu ľudí do Bratislavy. Bývalí zamestnanci rozparcelovaných veľkostatkov, ale aj chudobní obyvatelia preľudneného vidieka hľadali v meste možnosti zárobku vo fabrikách a na stavbách. Vysoký dopyt po bývaní, ktorý Bratislava nestačila vlastnými silami naplniť, sa mesto rozhodlo v roku 1928 riešiť aj odpredajom 18 ha pozemku v severovýchodnej časti mesta. Toto voľné územie pasienkov a lúk sa nachádzalo južne od majera zámožného mešťana Georga Hecklera/Häcklera (nemecky Georgshof, neskôr Jurajov dvor¹⁴) a Dynamitky (1873) a volali ho Dornkappel. Súčasťou majera bola (Hecklerova) tehelná, ktorá vznikla v poslednej tretine 19. storočia (uvádza sa rok 1872). Názov Dornkappel¹⁵ sa odvodzuje od trňových šípových kríkov¹⁶ v tejto oblasti. Podľa niektorých názorov tu mala stáť aj murovaná kaplnka s obrazom Panny Márie (Hupková-Húšková 2007a; História farnosti), Marko (1938: 11) však uvádza, že priame dôkazy o tom chýbajú a dokladovať môže akurát vežu so zvonom,¹⁷ ktorá pri tehelni stála (ulica v mestskej štvrti sa volá dodnes Pri zvonici). V blízkosti tehelne už na prelome 19. a 20. storočia vznikla malá osada robotníkov a v Dornkappli bývali aj zamestnanci majera.

Pozemky na individuálnu výstavbu si ľudia mohli odkúpiť prostredníctvom družstva Svojpomoc, ktorého museli byť členmi. Štvorcová siaha (cca 3,6 m²) sa predávala po 10 korún, čo bola, v porovnaní s cenou pozemkov v meste, veľmi výhodná cena. Predávané parcely mali priemernú veľkosť približne 3 – 3,5 áru. Cenu pozemku mohli členovia splácať v mesačných splátkach. Aby však o pozemok neprišli, museli začať s výstavbou obydli, hoci aj jednoduchej drevenej chatrče (Marko 1938: 18). Mesto okrem toho podporilo spolok aj poskytnutím materiálu zo zbúraných stavieb, ktorý si ľudia mohli kúpiť

tiež na úver. Zabezpečovali si ho však aj svojpomocne – zo starých stavieb, skládok, neraz i krádežou.

Veľký dopyt po pozemkoch mesto riešilo v roku 1930 poskytnutím ďalších 113 parciel (pri Trnavskej ceste), ale už so štvornásobne vyššou cenou. Rozvoj novej lokality dokazuje nárast počtu jeho obyvateľov – v prvom roku (1928) tu žilo 1300 ľudí, v roku 1936 ich bolo už 6000. Podľa súpisu v tom roku boli v lokalite najviac zastúpené jednoizbové byty s kuchyňou (443), o niečo menej (378) bolo jednoduchších jednopriestorových objektov, v ktorých bola izba zároveň aj kuchyňou. Najčastejšie to boli len provizórne domy z tehál či len z dosiek. Najmenej boli zastúpené (89) dvojizbové domy a domy s manzardkou. Domy z dosák sa dali postaviť za 250 – 700 korún, tehlové domy so škvárou a dlážkou stáli od 2000 korún, dôkladnejšie jednoizbové domy s výmerou 8 x 10 m mohli stáť 5000 korún a ceny manzardových domov začínali na sume 18 tisíc korún (Marko 1938: 87). V roku 1932 v juhovýchodnom cípe lokality mesto vybudovalo „Domov bezprístrešných“. Tvorili ho dve miestnosti s chodbou, jedna pre ženy a druhá pre mužov. Na konci 30. rokov tu bolo ubytovaných 160 ľudí z päťdesiatich rodín. V dome sa dodržiaval režim s večierkou o 21. hodine. K ubytovní neskôr pristavali štyri jednoduché domčeky, ktoré tvorila obytná kuchyňa (Marko 1938: 50).

Mesto vybudovalo v roku 1929 v Dornkappli sedem verejných studní, odkiaľ mohli brať obyvatelia pitnú vodu. Mohli sa tiež pripojiť na vodovod, ale to bolo finančne náročnejšie, preto túto možnosť využívalo (v roku 1936) len 10 % domácností (Marko 1938: 53). Približne rovnaký podiel domov mal vlastnú kúpeľňu. Ľudia sa väčšinou umývali raz do týždňa vo vani, do ktorej naliali horúcu vodu. Ak si to mohli dovoliť, navštívili mestské kúpele. Hoci si obyvatelia budovali aj vlastné studne, pitná voda nebola vo všetkých a väčšinou páchla po síre (Marko 1938: 52). Bolo to spôsobené tým, že z neďalekej Dynamitky vypúšťali chemický odpad do otvoreného kanála nazývaného Smradľavka. Napokon podzemnú vodu znehodnocovali aj drevené latríny v záhradách. Ľudia kúrili drevom, ktoré si prinášali zo vzdialenejších malokarpatských lesov, alebo zbierali, niekedy i kradli, uhlie popri vagónoch na stanici. V nevetraných a nevykurovaných domoch nebola núdza o prechladnutia, choroby horných dýchacích ciest, ale i tuberkulózu, reumatizmus, ischias (Hupková-Houšková 2007m, 2007n).

Obyvatelia kolónie

Bývanie v novej štvrti prilákalo ľudí, ktorí už žili v meste, ale najmä nových prisťahovalcov. Boli to chudobní roľníci a bezzemkovia zo západného a stredného Slovenska, ktorí v meste hľadali možnosť ľahšej obživy. Ďalšiu skupinu predstavovali bývalí poľnohospodárski robotníci z veľkostatkov, najmä z južného Slovenska, ktorí po ich rozparcelovaní v rámci pozemkovej reformy prišli o prácu. Nachádzali sa medzi nimi aj kvalifikovaní zamestnanci majerov a remeselníci. Etnicky išlo o zmiešanú komunitu, ktorú tvorili najmä Slováci a Česi, Maďari a Nemci. Väčšina obyvateľov Dornkappel sa živila ako robotníci v priemysle. Žilo tu takmer 15 % všetkých pracovníkov bratislavských tovární. Do mesta dochádzali pešo (1 – 2 hodiny), na bicykli (cca 45 min), vlakom a v 30. rokoch už aj autobusom linky T. Neboli to len muži, ale i mladšie ženy a dievčatá, ktoré pracovali v textilnom (Cvernovka, Danubiuska)¹⁸ i chemickom priemysle. Mnohí z nich boli odkázaní na námezdnú a sezónnu prácu a len malá časť z nich mala stále zamestnanie vo fabrikách. Zamestnávateľia volili často stratégiu prepúšťania a opätovného najímania robotníkov, aby sa tak vyhli poskytovaniu platenej dovolenky a iných sociálnych výhod. Námezdní robotníci sa prelínali s kategóriou nezamestnaných, ktorí tvorili (v roku 1937) takmer štvrtinu obyvateľov¹⁹ (Marko 1938: 119 – 120). Nezriedka boli odkázaní na dobročinnosť a žobranie. Polievkové akcie najmä v zime zabezpečovalo od roku 1930 mesto, cirkevné a charitatívne organizácie (Červený kríž, Masarykova liga, Charitas, saleziáni, Svoradov spolok, spolok Philantropia). Tie pomáhali aj pri poskytovaní potravinovej, peňažnej pomoci, oblečenia, uhlia, prípadne pri organizovaní pobytov pre deti (Hupková-Houšková 2007c).

Okrem fabriek nachádzali obyvatelia prácu v blízkej tehelni, na stavbách a nárazových prácach, vo vinohradoch ako sezónni nádenníci (kopáči, rezači, zberači) a u bulharských zeleninárov, ktorí mali záhrady v neďalekom Ružinove. Niektoré ženy pracovali v meste aj ako slúžky a upratovačky, predavačky či úradníčky. Napokon v štvrti bývalo aj niekoľko úradníkov a štátnych zamestnancov – policajtov a železničiarov. V Dornakppli žilo a pôsobilo aj jedenásť obuvníkov (presnejšie opravárov obuvi), traja stolári, traja mäsiari, jeden maliar – natierač, jeden pekár, jeden košíkár. Svoje služby tu poskytovali dve holičstvá a desať obchodov so zmiešaným tovarom,

kde sa dal kúpiť najpotrebnejší tovar od potravín cez drogériu až po petrolej (Marko 1938: 85 – 103). Najobľúbenejšími prevádzkami v lokalite bolo päť krčiem – dve slovenské, dve české a jedna maďarská. Boli otvorené od 7. do 20. hodiny; v sobotu a nedeľu až do polnoci, kedy sa tu konali zábavy (Marko 1938: 105). Vyhrávali tu hudobníci – rómski v maďarskej krčme, v ostatných hrávali najmä džezové kapely. Okrem obyvateľov navštevovali zábavy aj mládenci z okolia, ktorých lákali lacnejšie podmienky a miestne dievčatá. Veľmi časté tu boli bitky. V krčmách sa pilo pivo, limonády, sódočka, víno (najmä ako strik, tzv. *špitzer*) a liehoviny. Podniky navštevovali obyvatelia podľa národnosti alebo podľa straníckej príslušnosti. Konali sa v nich aj schôdze politických strán a spoločenských organizácií. V robotníckej lokalite boli zastúpení najmä voliči ľavicových strán – sociálnodemokratickej a komunistickej. Zo spolkov tu pôsobili Kultúrny spolok, Charitas, Živena, Orol, Sokol, Napred, Červený kríž, Hasičský spolok, Spolok sv. Jozefa, Spolok Božského srdca Ježišovho, maďarský Töldyho kruh a Robotnícka akadémia. Usporadúvali kultúrne podujatia – akadémie, divadelné predstavenia, detské besiedky, zábavy a pod. – najmä pri príležitosti rôznych výročí a sviatkov. Divadelní ochotníci uvádzali na jeseň a v zime v hasičskom depe divadelné hry. Akcie spolkov sa konali u saleziánov, v škole, na ihriskách či v krčmách. Filmové predstavenia v miestnom kine boli cez víkend a premietali dobrodružné, kriminálne, ľúbostné filmy a grotesky.

Miestna knižnica mala oddelenia podľa národností – slovenské, nemecké a maďarské. Najobľúbenejšie boli ľúbostné romány a detektívky. Knižničný poplatok bol 20 halierov týždenne, neskôr 35 korún ročne. Čítareň novín bola prístupná bezplatne (Hupková-Houšková 2007j).

V polovici 30. rokov sa 54 % obyvateľov hlásilo k rímskokatolíckej cirkvi. Dornkappel patrila spočiatku pod farnosť Blumentál, v roku 1934 prevzali správu saleziáni s novovybudovaným sídlom na Miletičovej ulici. Omše sa najprv konali v telocvični základnej školy a od decembra 1938 v novom kostole, ktorý v duchu funkcionalizmu projektoval Gabriel Schreiber. Pozemok na jeho výstavbu i pre saleziánske oratórium daroval titulárny bojnícky prepoš (a etnograf) Karol A. Medvecký, ktorý vykonal aj slávnostné položenie základného kameňa rok predtým (História farnosti). Menšie percentá obyvateľov sa hlásili aj k evanjelickej a reformovanej cirkvi. Marko píše, že

v lokalite pôsobili aj Bádatoria biblie (Svedkovia Jehovovi)²⁰ a špiritistické skupiny,²¹ neuvádza však o nich podrobnejšie informácie (Marko 1938: 181 – 186).

Ľudová a meštianska škola bola v lokalite postavená v roku 1929. Jej súčasťou bola aj telocvičňa a športové ihrisko. Najpopulárnejším športom bol futbal, ktorý chlapci hrávali v rámci školy i u saleziánov a v roku 1932 tu vznikol prvý futbalový oddiel z iniciatívy hostinského Františka Houšku (Hupková-Houšková 2007b).

Obráz Dornakaplu v dobovej literatúre a spomienkach

Už v opise lokality a jej obyvateľov, na základe dobových prameňov z 30. rokov a neskorších spomienok, zaznieva charakteristika Dornkaplu ako chudobnej štvrte s ťažkými životnými podmienkami, ktorú obývali prevažne ľudia nižšej sociálnej vrstvy. Tí prišli do mesta za lepším životom z chudobných vidieckych oblastí západného a stredného Slovenska. Od ostatných obyvateľov mesta sa líšili aj odevom. „*Ich šatenie nie je ani dedinské ani mestské. Vidno na nich, že obuv a šaty si neopravujú.*“ (Marko 1938: 29) Aj provizórne obydlia si museli budovať svojpomocne zo starého stavebného materiálu: „*Keď ideme po Trnavskej ceste, veľmi často vidíme, že na malých vozíkoch tlačia si batohy ženy, muži a deti. Iní vo vreciach si nesú celé svoje imanie. Majitelia vedľa dočasných domkov nosia si drevá, tehly, škváry, štrk, z ktorých si stavajú pevnejšie domky. Také sú ako hniezdo lastovičky.*“ (Marko 1938: 16) Nevyhýbali sa ani nelegálnym spôsobom a krádežiam: „*Ten, ktorý prostredníctvom spolku nemohol k materiálu prísť, obstaral si ho v nočnom čase tam, kde ho našiel.*“ (Marko 1938: 13)

Do mesta prichádzali chudobní vidiečania často s nádejou na ľahší život. Mysleli si, že tu jednoduchšie prežijú, keďže tu bolo viac možností, a počítali aj s väčšou podporou. Získali ju aj na členov rodiny, takže neraz prišli za svojimi deťmi aj rodičia, ktorí na dedine všetko popredali. „*Tu sa hromadí do Bratislavy vandrujúca chudoba. Česi, Moravia, Slováci, Rusíni, Nemci, Maďari, Srbi, Bulhari, Rumuni, Rusi, ba i Čiňania sa tu miešajú.*“ (Marko 1938: 16) Utržené peniaze spotrebovali za niekoľko mesiacov a potom sa spoliehali už len na podporu alebo občasnú prácu. „*V meste sa dá ľahšie vyžiť... Človek ľahšie k niečomu príde. Aj podpora je väčšia.*“ (Marko 1938: 142) Len časť z nich mala stále zamestnanie vo fabrikách, mnohí

sa živili námezdnou a sezónnou prácou a bolo medzi nimi veľa nezamestnaných. Preto boli odkázaní na sociálnu podporu, dobročinnosť spolkov a žobranie. Pre chudobu obyvateľov, domov, etnickú pestrosť i povest' nebezpečnej lokality prezývali štvrť Mexiko: „*Keď išli stavať v meste, tak chudobných vysťahovali na Mexiko. Ľudia sa vo večerných hodinách báli chodiť po ulici, ale nikomu sa vlastne nič nestalo. Boli to len ohováračky. Vtedajšie obyvateľstvo sa nahnulo sem z podhradia a iných častí mesta. Nevie, prečo sa to volá Mexiko, to bolo také ródeo.*“ (Spomienky Františka Zaťoviča)

Ľavicový politik, básnik a právnik Daniel Okáli v novinom článku z roku 1931 lokalitu charakterizuje takto: „*Asi 600 domkov, búd postavených z prevážnej väčšiny zo starých tehál, ktoré mesto darovalo spolku 'Svojpomoc', ktorý sdružuje týchto kolonistov. Obyvateľov má ku dňu 1. 1. 1931 2000, zastúpené sú všetky tri národnosti. Zamestnanie: nezamestnaní, polozamestnaní a niekoľko verejných a súkromných sriadencov. Dohromady príšerná bieda, ktorú prevyšuje iba trpezlivosť kolonistov.*“ (Okáli 1931: 25)

Chudoba, podvýživa, slabá hygiena domácností spolu s alkoholizmom, fajčením, promiskuitou, prostitúciou v kombinácii so zlými pracovnými podmienkami a takmer žiadnou bezpečnosťou práce boli príčinou šírenia chorôb. „*Lekári zbytočne bojujú proti chorobám, pretože príčina chorôb je: bieda a všeobecne nezdravé pomery. Dornkappel je nielen štvrťou biedy, ale ložiskom baktérií v Bratislave.*“ (Marko 1938: 156) Lekár a neskorší nesor slovenskej pediatrie Alojz Chura podnikol na jeseň roku 1938 s poslucháčmi medicíny Lekárskej fakulty UK v Bratislave exkurziu „*do najbiednejších končín bratislavskej periferie na Dornkapl*“ s cieľom priblížiť budúci lekárom sociálnu podmienenosť zdravotnej situácie (Muc. Sý. 1938). Z hľadiska reprodukčného správania bol, podľa Marka, v lokalite vyšší počet rozvodov, konkubinátov, nemanželských detí, nižší vek (15 – 16 rokov) sexuálnej iniciácie sprevádzaný promiskuitou mládeže. Konštatoval tiež prostitúciu a vysoký počet pohlavných chorôb. Používanie prostriedkov na ochranu pred počatím bolo diferencované nábožensky i sociálne. Viac ich využívali príslušníci protestantských cirkví, najmä kalvíni, majetnejší dobre situovaní ľudia a tzv. lumpenproletariát.²² Títo sa v prípade potreby uchýľovali aj k vyvolaniu potratu (Marko 1938: 153 – 165).

Kňaz Jozef Daniš, ktorý neskôr (1964 – 1989) pôsobil v Trnávke, interpretuje, zrejme na základe záznamov a spomienok iných, ťažkosti pastorácie medzi obyvateľmi štvrte nasledovne: „...ľudia bez prístrešia a vyhľadovaní, stali sa tvrdými, neprístupnými pre akékoľvek duchovné i morálne dobro“. (História farnosti) Aj samotní obyvatelia vnímali lokalitu ako periférnu štvrť, nielen z hľadiska územia mesta, ale i života v nej. Ako sa vyjadril jeden z obyvateľov: „Ani dedina, ani mesto. Bol by som rád, keby to bola dedina, ale býva tu plno chudobných a všelijakých ľudí. Pre mesto to nie je mesto. Niet v ňom ničoho, len bieda.“ (Marko 1938: 104)

Hoci publikované spomienky rodáčky a obyvateľky Dornkapplu Viery Hupkovej-Houškovskej v mnohom súhlasia s popisom ťažkostí života v lokalite, snažia sa poukázať aj na pozitívne stránky, o čom svedčia aj niektoré nadpisy jej článkov: *V Dornkappli sa žilo svorne a bezkonfliktné* (Hupková-Houšková 2007c), *V krčmách na Dornkappli bývalo veselo* (Hupková-Houšková 2007e), *Kultúrny život organizovali viaceré spolky* (Hupková-Houšková 2007k).

Trnávka v období socializmu

Život tesne po vojne sa veľmi neodlišoval od toho pred ňou. „Aj po druhej svetovej vojne bola na Dornkappli bieda. Táto štvrť sa skladala prevažne z chudobných robotníckych rodín, spravidla s viacerými deťmi.“ (Spomienky Jozefa Haulíka) Situácia sa postupne stabilizovala a menila. Lokalita po roku 1945 bola premenovaná na Trnávku.²³ Okrem bývalej robotníckej kolónie sa jej súčasťou stala aj susedná Masarykova kolónia²⁴ a rozrástla sa o ďalšie časti. V porovnaní s predvojnovým Dornkapplom sa jej územie zväčšilo dvojnásobne. Vznikli nové ulice, kde boli postavené tehlové a neskôr panelové bytové domy. Vybudovali sa stredné školy, zdravotné a obchodné strediská. Namiesto niektorých dočasných obydľí spred vojny vznikli trvalé rodinné domy. Zmenili sa aj obyvatelia – prišli ľudia aj iných, nerobotníckych profesií. Zmenila sa tiež etnická situácia: Nemcov a Maďarov prevýšili Slováci, potomkovia bulharských zeleninárov a českých prisťahovalcov, prisťahovalo sa aj viacero rómskych rodín. Provizórne a skromné domčeky postupne nahrádzali väčšie rodinné domy. V oficiálnych naratívoch, dobovej literatúre i tlači sa hovorilo, v súlade s ideológiou komunistického režimu, o bývalej

„chudobnej proletárskej štvrti“, ale povojnová Trnávka už bola modernou, rozvíjajúcou sa časťou socialistickej Bratislavy, kde už máločo pripomínalo „biedu vykorisťovaných robotníkov“.

Obraz zaostalejšej okrajovej časti Bratislavy však stále medzi ľuďmi pretrvával, čo si uvedomovali aj informátori v konfrontácii s názormi obyvateľov z iných častí mesta. „Považovali nás akože za takú horšiu časť, [...] že veľa chuligánov a tak.“ (Z78²⁵) „Chodili k nám na návštevu a hovorili, že sme taká vykričaná štvrť.“ (M67) Interpretácie „horšej“, „vykričanej“, „nebezpečnejšej“ časti sa s Trnávku spájali počas celého obdobia socializmu. „To bolo ako len bratislavské predmestie.“ (Z84) Respondenti to pripisovali pretrvávajúcej povesti z obdobia predvojnovkej robotníckej kolónie, polohy na okraji mesta, ale i vyššej koncentrácii Rómov. „No asi aj tým, že veľa Cigánov tu bolo...“ (Z74). V Trnávke existovala menšia rómska osada v Jame.²⁶ Podľa informátorov to bolo až do približne druhej polovice 70. rokov – „keď začali stavať Petržalku“ (M75) – kedy začali Rómov z osady vysťahovávať a rozptylovo ich umiestňovať do iných častí Bratislavy. K priaznivej mienke o lokalite neprispievala ani blízkosť chemického závodu Dimitrovka a zápach, ktorý sa často šírila z jej prevádzky (to bol však problém aj iných bratislavských častí). Ani pre návštevníkov pohostinských zariadení z mesta nepatrili krčmy v Trnávke k dostatočne „dostoyným“ miestam hodných návštevy. „My sme tam nechodili do krčmy, lebo to pre nás nebola dobrá štvrť. Chlapci z mesta nechodili do takýchto okrajových podnikov. Pamätám si veľa krčiem, napríklad krčma Chybík, krčma Urbanec – tá sa nachádzala priamo v robotníckych domoch – a napokon krčma U Heleny. Tá funguje dodnes, nachádza sa pri cintoríne.“ (M71 in Figel 2008: 29) Ako oceňované pozitívum štvrte (aspoň v 80. rokoch) respondenti naopak uvádzali výbornú zmrzlú, „za ktorou chodila celá Bratislava.“ (M75)

Napriek pretrvávajúcemu negatívnemu obrazu zo strany Bratislavčanov samotní obyvatelia Trnávky hodnotili život v štvrti pozitívne. Obyvatelia rodinných i bytových domov oceňovali relatívny pokoj na okraji Bratislavy, pritom dobrú dostupnosť do centra mesta, rozsah a kvalitu služieb zastúpených prevádzkami obchodu a služieb. „Nám sa tu dobre bývalo... mali sme tu všetko.“ (Z67) „Nemenila by som... som tu spokojná.“ (Z78) Informátori reflektovali vo svojich výpovediach celé

obdobie socializmu na Trnávke bez výraznejších zmien, resp. ho spájali s udalosťami v osobnom, rodinnom živote, ako narodenie detí, nástup detí do školy (základnej, strednej), smrť manžela a pod. Niektorí respondenti dokázali rámcovať svoje spomienky aj udalosťami, ktoré sa týkali zmien štvrte, napr. „*keď tu začali stavať paneláky*“ alebo „*ako postavili stredisko [obchodné centrum]*“. Zodpovedá to poznatkom, že fyzický priestor si osvojujeme (konštruujeme) prevažne prostredníctvom osobne dôležitých skúseností. K takým patrilo, v súvislosti s bývaním obyvateľov rodinných domov, aj skvalitňovanie ich obydli – zavedenie vodovodu, kanalizácie, plynu, rozširovanie, nadstavovanie, menšie či väčšie rekonštrukcie. Samotný priestor štvrte informátori reflektovali v spomienkach na detstvo – predovšetkým v súvislosti s detskými hrami, návštevou základnej školy a kamarátmi. Obdobie dospievania sa v pamäti viazalo skôr k iným častiam mesta, v ktorých navštevovali strednú školu a stretávali sa s priateľmi. Rovnako to bolo aj pri dospelom produktívnom veku, kde Trnávka vystupovala najviac práve v spojení s vlastným rodinným domom, príp. bytom. V aktuálnom seniorskom období s nižšou mobilitou respondenti lokalitu reflektujú opäť viac, a to v súvislosti s dobrou dostupnosťou služieb, verejnou dopravou, pokojom a čistotou. Dlhodobí obyvatelia Trnávky si pritom udržiavajú povedomie o existencii pôvodnej robotníckej kolónie, ktorú nazývajú Dorka a o jej niekdajšom rozsahu.

Zmeny urbánneho priestoru po roku 1989 výrazne ovplyvnili aj Trnávku. Rast hlavného mesta (dopyt po bytoch, stavebný boom s výstavbou bytov a iných komerčných objektov, rozšírenie osobnej i verejnej dopravy) viedol k priblíženiu lokality k širšiemu centru Bratislavy. Naopak suburbanizácia vyvolala dopyt po bývaní v pokojnej štvrti v blízkosti mesta, ktorú Trnávka môže navodzovať. Ďalším pozitívom pre usídlenie v lokalite bol útlm prevádzky v neďalekom chemickom podniku Istrochem (niekdajšej Dimitrovke). To všetko viedlo k zvýšeniu atraktivity bývania v Trnávke a reálne ceny nehnuteľností sa v tejto lokalite po roku 1989 výrazne zvyšovali.²⁷ Staršie rodinné, niekde i chátrajúce, domy a stavebné pozemky sa odpredali a nahradili ich novostavby. Tieto pozitívne zmeny a rast prestíže deklarujú aj informátori. Za negatívum naopak považujú zánik kultúrneho domu a jeho chátrajúcu budovu, ukončenie prevádzky kina a niekoľkých miestnych obchodov.

O atraktivite dopytu po bývaní v lokalite svedčia aj rozsiahle developerské projekty bytových domov v poslednom desaťročí (Galvaniho dvory, Ovocné sady). Aj vzhľadom na pokračujúcu novú výstavbu a ceny nehnuteľností môžeme predpokladať,²⁸ že v mestskej štvrti prebieha džentrifikácia. Tento proces sociálnej a symbolicko-lickej premeny sa spája s príchodom vyšších príjmových skupín obyvateľstva, ktoré nahrádzajú pôvodné nižšie sociálne vrstvy. Zároveň sa mení status celej lokality. Hoci prvky týchto zmien môžeme pozorovať už v druhej polovici 20. storočia (v premene robotníckej kolónie na štvrť s mestským sídliskom), v podmienkach socialistického režimu sa nemohli naplno rozvinúť. Rozbiehajú sa až v nových ekonomicko-politických podmienkach 90. rokov a akcelerujú približne v posledných dvoch deceniách.²⁹ Aj keď v Trnávke ešte pretrvávajú aj prvky príznačné pre „chudobnejšie“ štvrte – lacná robotnícka ubytovňa, staršie bytové domy (paneláky), donedávna fungujúce pohostinstvá nižších cenových skupín – zdá sa, že ustupujú uvedenému trendu.

Z bývalej periférnej a podradnej robotníckej kolónie Dornkappel, v socializme zaznávannej Trnávky, sa tak stala prestížna atraktívna mestská štvrť Bratislavy. Napokon konštatujú to aj samotní informátori, ktorí interpretujú zmenený obraz svojich známych o lokalite: „*Nám teraz aj závidia, že ako dobre tu bývame.*“ (M67)

Záver

Výskum života priemyselných robotníkov sa v slovenskej vede (na rozdiel od zahraničnej), nerozvinul, preto ani skúmanie robotníckych kolónií nezaznamenalo na Slovensku významnejšie výstupy. Pritom tieto lokality na pomedzí medzi dedinou a mestom sú zaujímavé zložením svojich obyvateľov, ich životnými stratégiami, formovaním vzťahov, spolkovým a celkovým sociálnym životom. V našom texte sme sa zamerali na jednu takúto štvrť, ktorá vyrástla na okraji Bratislavy – Dornkappel, súčasnú Trnávku.

Lokalita Dornkappel vznikla ako robotnícka kolónia na periférii Bratislavy v 20. a 30. rokoch 20. storočia. Proces jej osídľovania organizovalo družstvo Svojpomoc a do štvrte prichádzali bývať nižšie sociálne vrstvy priemyselných a stavebných robotníkov, ktorí sa živili často len námezdnou a občasnou prácou. Z hľadiska etnickej štruktúry (podobne ako v Bratislave) boli najviac zastúpení

Slováci, Maďari a Nemci. V lokalite sa postupne rozvíjal spoločenský život, vznikla škola, športový oddiel, pôsobili tu spoločenské a politické organizácie, knižnica, bol postavený kostol a pod. Po vojne bola bývalá robotnícka kolónia premenovaná na Trnávku a rozrástla sa o ďalšie časti. Vznikli nové ulice, kde sa postavili tehlové a neskôr panelové bytové domy, zdravotné a obchodné stredisko. Socio-profesijná štruktúra sa zmenila a obyvateľmi sa stali aj ľudia iných zamestnaní, etnicky sa štvrť slovakizovala.

V našom výskume sme sa zamerali na zisťovanie obrazu (reprezentácií) lokality, ktorý mala v dvoch obdobiach – v 30. rokoch 20. storočia a v období socializmu (50. až 80. roky 20. storočia). V dobových prameňoch i zachytených spomienkach mal Dornkappel povest' zostalej, chudobnej robotníckej štvrte na okraji mesta s finančnými, zdravotnými, hygienickými, bytovými a inými sociálnymi problémami jej obyvateľov. Spomienky oby-

vateľov sa snažili, okrem týchto javov, poukazovať i na pozitívne stránky života (bezkonfliktovosť, družnosť). Hoci sa v období socializmu rastúca a zmenená štvrť Trnávka postupne integrovala do mestského organizmu, obraz územnej i sociálnej periférie v rámci Bratislavy pretrvával, čo vo svojich výpovediach artikulovali aj obyvatelia lokality. Ich spomienky však reflektovali spokojnosť a pozitívne faktory (dostupnosť, pokoj, služby) života v štvrti. V súvislosti so spoločensko-ekonomickými zmenami po roku 1989, ktoré výrazne ovplyvnili aj vývoj v hlavnom meste, sa situácia zmenila a z Trnávky sa stala vyhľadávaná, atraktívna lokalita na bývanie a život. Širšie spoločensko-hospodárske procesy ovplyvnili vývoj v jednom sídle, ktoré tak prešlo trajektoriou od chudobnej podradnej robotníckej kolónie cez zaznávanú socialistickú mestskú štvrť až po vyhľadávanú integrovanú mestskú lokalitu.

POZNÁMKY:

1. Samozrejme, zamestnanecké (miestami i prevažujúce robotnícke) rezidenčné lokality vznikali aj neskôr. V podmienkach socialistickej centralizovanej ekonomiky išlo o štátom (štátnymi podnikmi) realizované projekty najčastejšie v podobe mestských sídlisk. Egalitárska politika režimu ich ale výrazne neodlišovala od iných sídlisk, resp. mestských štvrtí. Sídliskám a ich (ne)nadväznosti na robotnícke kolónie sa však v tomto príspevku nevenujeme.
2. Okrem spomínaných mien uvedme napr. zborníky o robotníckom bývaní v Anglicku (Chapman 1971), podnikových (továrenských) mestách (*company towns*) (Garner 1992; Borges – Torres 2012), samotnú analýzu tohto fenoménu (Freeman 2019), monografiu o zamestnaneckých kolóniách textilných fabriek v Európe (Walczak 2010).
3. Sumarizujúce texty o skúmaní problematiky v Česku priniesli Jiří Woitsch (2012), Martin Jemelka (2014), Jakub Štofanič (2017).
4. Keďže prehľad etnografického výskumu robotníkov na Slovensku abscentuje, dovoľujeme si ho tu predstaviť. Doterajšie prehľady, ktoré spomínajú bádanie v „československom národopise“ (napr. Štofanič 2017) sa situácii na Slovensku takmer nevenujú.
5. Pozri napr. Gosiorovský 1956 alebo k Bratislave Horváth – Lehotská – Pleva 1982: 158 – 245.
6. Ten bol autorom aj ďalšej obytnej štvrte – sídliska Biely kríž z 50. rokov 20. storočia pre zamestnancov závodu s novým pomenovaním Chemické závody Juraja Dimitrova, Ľudovo Dimitrovka.
7. Termín zamestnanecká kolónia, obytná štvrť považujeme za širšiu kategóriu ako pojem robotnícka kolónia. Robotnícke štvrte sú jedným z typov zamestnaneckého bývania.
8. Ako robotnícke kolónie sa označujú aj niektoré iné, dodnes existujúce štvrte, napr. súbor tzv. Zehnhäuser, Desiatich domov. Išlo však o zamestnaneckú, nie špecificky robotnícku kolóniu.
9. Pôvodný zámer získať spomienky na medzivojnové obdobie života v lokalite od informátorov sa nám nepodarilo naplniť. Najstarší respondenti (narodení v 30. rokoch 20. storočia) nám vedeli komunikovať relevantné spomienky až pre povojnové obdobie, a preto sme museli siahnuť po textových zdrojoch.
10. Máme tu na mysli empirický opis situácie života v lokalite doplnený autorom interpretovanými výroky obyvateľov a jeho vlastnými postrehmi, úvahami. Text sa pohybuje od vecného „etnografického“ opisu k reportáži, beletristickej publicistike.
11. Marko od roku 1932 pracoval ako úradník na bratislavskom magistráte a od roku 1938 v Robotníckej sociálnej poisťovni. V roku 1936 – 1938 v Dornakppli aj býval.
12. Ako autorka uvádza, jej starý otec Emanuel Houška prišiel z Čiech robiť do tehelne majstra, oženil sa a prvým dieťaťom v jeho manželstve bol jej otec, narodený v roku 1901 ešte v tehelni. Jej rodičia vlastnili neskôr dom s hostincom na rohu Hasičskej a Spoločenskej ulice, kde sa narodila a prežila svoju mladosť (Hupková-Houšková 2007a).
13. Doplnili sme ich ešte tromi rozhovormi v roku 2025.
14. Stotožňuje sa tiež s Güllovým dvorom, ten však stál na opačnom konci, juhovýchodne od Dornakpplu (pozri napr. Bratislava – mapa rok 1938).
15. Na mapách z 30. rokov 20. storočia sa lokalita označuje aj ako Dornkappel (napr. Bratislava 1933). Pridržiavame sa však názvu Dornakappel, ktorý používa I. J. Marko, a nachádza sa aj na staršej mape z roku 1873 (Bratislava a okolie 1873) i na mape 3. vojenského mapovania. (Voj. mapovanie 3 – mapa rok 1889) Niekde sa uvádza aj údajne staršia podoba názvu Tornkapel.
16. Z nem. *dorn* – trŕň.

17. Zvon sa neskôr, okolo roku 1948, dostal do zvoničky saleziánskeho kostola. Podľa nápisu na zvone bol odliaty v známej bratislavskej kovolejarskej firme Karla Fohra v roku 1864 (História farnosti).
18. Napr. Cvernová továrň (Cvernovka) v máji 1937 zamestnávala 1600 žien a okolo 160 mužov, asi desatina z nich bývala v Dornkappli. Pracovali týždenne 6 dní po 47 hodín v dvoch zmenách (5.00 – 13.30 a 13.30 – 22.00 hod), pričom si zarobili 50 – 140 korún podľa náročnosti vykonávanej činnosti.
19. Štruktúra obyvateľov i charakter mnohých provizórnych obydlií približujú Dornkappel k typu tzv. núdzových robotníckych kolónií.
20. Zodpovedá to údajom, že Svedkovia Jehovovi vyvíjali v Československu systematickú misijnú činnosť zvlášť medzi robotníkmi od 30. rokov, po zákaze ich aktivít v Nemecku (Jemelka – Štofanič 2020: 332).
21. Špiritizmus, ktorý sa výrazne šírila začiatkom 20. storočia, bol medzi priemyselnými robotníkmi obľúbený aj pre svoje široké názorové spektrum a fungovanie ako alternatívnej náboženskej praxe (Jemelka – Štofanič 2020: 335 – 337).
22. Termín použil Marko (pravdepodobne) na označenie ľudí na okraji spoločnosti bez stáleho zamestnania, žijúcich len z príležitostných zárobkov.
23. Na mape z roku 1946 sa objavuje už názov Trnávka (Bratislava – mapa rok 1946).
24. Masarykova tiež tzv. Žandárska kolónia bola postavená so štátnou podporou pre štátnych zamestnancov na juh od Dornkappli v 20. rokoch. Tvorí ju 30 dvojdomov umiestnených na vejárovitom pôdoryse so zalomenými štítlami a s charakteristickým zastrešením domov tzv. oslími chrbtami. Kolónia si dodnes zachovala svoj urbanistický aj architektonický charakter (Hamšíková 2015). Ide o typ zamestnaneckej kolónie.
25. Označenie informátorov: Z – žena, M – muž. Číslo znamená vek.
26. Lokálne pomenovanie pre pôvodne znížený terén medzi súčasnou Bulharskou, Nerudovou, Vrútockou ulicou a ulicou Pri strelnici.
27. Podľa informácií respondenta, podobný dom, ktorý jeho sused kupoval v 80. rokoch za 10 tisíc Kčs, jeho známy kúpil v 90. rokoch za približne 1 milión Sk a on sám takýto kúpil na začiatku 21. storočia už za 2,7 milióna Sk. V súčasnosti sa rekonštruované rodinné domy v Trnávke predávajú za sumu okolo pol milióna Eur, čo je po prepočítaní na pôvodnú menu asi 15 miliónov Sk.
28. Keďže nemáme k dispozícii štatistické údaje o príjmoch a zamestnaní obyvateľov za lokalitu, môžeme uvedený proces len predpokladať na základe uvedených faktorov.
29. Tento proces premeny periférnych štvrtí na atraktívne prestížne lokality je častý v dynamicky sa rozvíjajúcich a ekonomicky rastúcich mestách. Nie je však automatický a závisí aj od ďalších faktorov. K najvýznamnejším patrí strategická poloha s dobrou dostupnosťou práce a služieb a verejnej (mestskej) alebo súkromnej investície do revitalizácie a infraštruktúry sídla. Úlohu zohráva aj dopyt po bývaní v meste a nedostatok nehnuteľností.

LITERATÚRA:

- Agócs, Attila. 2014. *Migrácie a kolektívne identity robotníkov v 20. storočí na príklade zamestnancov novohradského kameňopriemyslu*. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta.
- Borges, Marcelo J. – Torres, Susana B. (eds.). 2012. *Company Town Labor, Space, and Power Relations across Time and Continents*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137024671>
- Čukan, Jaroslav. 1985. Narodenie a úmrtie v kolónii textilných robotníkov v Rybárpoli. In: Frolec, Václav (ed.). *Čas života*. Brno: Blok. 163 – 174.
- Figel, Lukáš. 2008. *Vznik a formovanie prímestskej štvrte Dornkappel (Trnávka) v prvej polovici 20. storočia*. Bakalárska práca. Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta.
- Filová, Božena. 1956. Úvod. In: Mjartan, Ján (ed.). *Banická dedina Žakarovce*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV. 5 – 8.
- Freeman, Joshua B. 2019. *Behemot. Dějiny továrny a utváření moderního světa*. Brno: Host.
- Garner, John S. (ed.). 1992. *The Company Town. Architecture and Society in the Early Industrial Age*. New York: Oxford University Press.
- Gosiorovský, Miloš. 1956. *Dějiny slovenského robotníckeho hnutia 1848 – 1958*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.
- Holubec, Stanislav. 2008. *Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době. Historicko-sociologická analýza*. Dizertačná práca. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin.
- Horváth, Vladimír – Lehotská, Darina – Pleva, Ján (eds.). 1982. *Dějiny Bratislavy*. Bratislava: Obzor.
- Chapman, Stanley D. (ed.). 1971. *The History of Working-Class Housing: A Symposium*. Newton Abbot: David and Charles.
- Janto, Juraj. 2015. Od robotníckych štvrtí k mestským sídliskám. Na príklade Bratislavy-Trnávky. *Journal of Urban Ethnology* 13: 7 – 19.
- Jemelka, Martin. 2014. Dělnické kolonie tématem české historiografie: tradice a stav výzkumu. *Střed* 6 (2): 104–119.
- Jemelka, Martin – Štofanič, Jakub. 2020. *Víra a nevíra ve stínu továrních komínů. Náboženský život průmyslového dělnictva v českých zemích (1918–1938)*. Praha: Academia. <https://doi.org/10.14712/24645370.2928>
- Kalesný, František. 1980. K niektorým etnografickým aspektom narastania robotníckej triedy v Bratislave. *Slovenský národopis* 28 (2): 247 – 256.
- Kopáčiková, Radoslava. 1969. Príspevok k štúdiu robotníckeho bývania v Handlovej. *Múzeum* 14 (3): 145 – 149.
- Kovačevičová, Soňa. 1976. K problematike životného prostredia robotníkov na Slovensku v minulosti. *Slovenský národopis* 24 (1): 1 – 38.
- Kovačevičová, Soňa. 1987. Ľudové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. a 20. storočí. *Slovenský národopis* 35 (2 – 3): 267 – 280.
- Lacko, Miroslav. 2012. Robotnícké kolónie na Železníku - industriálny skvost. In: Labouťková, Irena (ed.). *Z dějin hutnictví. 42. K rozvoji válcovací techniky a kapitoly z dějin hutnictví*. Národní technické muzeum. 119 – 150.
- Malovcová, Božena (ed.). 2009. *História jednej myšlienky: Svät (1934–2009)*. Spišská Nová Ves: Bambow.
- Marko, Ilja Jozef. 1938. *Dornkappel. Predmestie troch jazykov*. Praha: Európsky literárny klub.

- Mjartan, Ján (ed.). 1956. *Banická dedina Žakarovce*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Mjartan, Ján. 1974. Robotnícke byty. In: Mjartan, Ján (ed.). *Horehronie*. Bratislava: Veda. 58 –64.
- Muc. Sý. 1938. Sociologické štúdium medikov v Dornkappli. *Slovák* 20, 13. 11., č. 259: 4.
- Murín, Ivan. 2015. Adaptácie a akulturácia sklárskej kolónie Utekáč. *Journal of Urban Ethnology* 13, 83 – 98.
- Obuchová, Viera. 1986. *Vznik a vývoj robotníckych štvrtí a ich postavenie v rámci mesta Bratislavy 1848 – 1938*. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava: Katedra československých dejín a archívnictva FF UK.
- Obuchová, Viera. 1989. Diferenciácia bývania bratislavských robotníkov v rokoch 1848 – 1938. *Slovenský národopis* 37 (3): 386 – 397.
- Obuchová, Viera. 2020. *Priemyselná Bratislava*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT.
- Okáli, Dano. 1931. Bieda na Dornkappli a Podhradí. *Nová Bratislava* 1 (2): 25 – 31.
- Sekula, Róbert. 2012. Robotnícka kolónia. In: Sudová, Eva (ed.). *Kuffnerovský hospodársky komplex*. Sládkovičovo: Mesto Sládkovičovo. 100 – 106.
- Štofanič, Jakub. 2017. Budovateľskí národopisci? Etnografia robotníctva a štúdium religiozity. *Český lid* 104 (1): 71 – 80. <https://doi.org/10.21104/CL.2017.1.05>
- Vladár, Jozef – Wiedermann, Egon (eds.). 2000. *Partizánske. Staré a nové epochy*. Partizánske: Mesto Partizánske.
- Walczak, Bartosz M. 2010. *Zespoły fabryczno-mieszkalne w europejskim przemyśle włókienniczym w latach 1771–1914* Geneza – Rozwój – Typologia. Łódź: Politechnika Łódzka.
- Woitsch, Jiří. 2012. Kam zmizela etnografie dělnictva? *Český časopis historický* 110 (3 – 4): 692 – 707.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

- „Bratislava a okolie – mapa rok 1873.“ *StaréMapy.sk* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=14&lat=48.17976558045985&lng=17.14974403381348&map=VM3>>.
- „Bratislava 1933.“ *StaréMapy.sk* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.176074013616876&lng=17.160859107971195&map=bratislava1933>>.
- „Bratislava – mapa rok 1938.“ *StaréMapy.sk* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=14&lat=48.165341205152274&lng=17.124338150024418&map=bratislava1938>>.
- „Bratislava - mapa rok 1946.“ *StaréMapy.sk* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.17271130861702&lng=17.164077758789066&map=bratislava1946>>.
- Hamšíková, Jana. 2015. „Masarykova kolónia.“ *Mestský ústav ochrany pamiatok* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <https://muop.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600176&id=2635&p1=7281>.
- „História farnosti“. *Trnávka. Saleziánske dielo* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <https://trnavka.sk/historia_viac/>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007a. „Ako vzniklo predmestie Dornkapel.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 11. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/10918-ako-vzniklo-predmestie-dornkappel>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007b. „Bytová výstavba na Dornkappli počas I. ČSR.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 11. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/10919-bytova-vystavba-na-dornkappli-pocas-i-csr>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007c. „V Dornkappli sa žilo svorne a bezkonfliktné.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 15. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/10986-v-dornkappli-sa-zilo-svorne-a-bezkonfliktné>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007d. „Obchod, remeslá a živnosti na Dornkappli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 23. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11056-obchod-remesla-a-zivnosti-na-dornkappli>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007e. „V krčmách na Dornkappli bývalo veselo.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 29. 9. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11151-v-krcmach-na-dornkappli-byvalo-veselo>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007f. „Vzdelávanie na predmestí Dornkapel.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 6. 10. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11252-vzdelavanie-na-predmesti-dornkappel>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007g. „V Dornkappli sa najčastejšie hrával futbal.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 12. 10. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11351-v-dornkappli-sa-najcastejsie-hraval-futbal>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007h. „Hokej sa hrával na zamrznutom bagrovisku.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 20. 10. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11456-hokej-sa-hraval-na-zamrznutom-bagrovisku>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007i. „Na plávanie sme nemali dobré podmienky.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 26. 10. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11606-na-plavanie-sme-nemali-dobre-podmienky>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007j. „Knížnice a čítárne na Dornkappli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 3. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11824-kniznice-a-citárne-na-dornkappli>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007k. „Kultúrny život organizovali viaceré spolky.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 10. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/11934-kulturny-zivot-organizovali-viacere-spolky>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007l. „Pracovné príležitosti na Dornkappli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 16. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12123-pracovne-prilezitosti-na-dornkappli>>.

- Hupková-Houšková, Viera. 2007m. „Zlé hygienické podmienky na Dornkapli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 24. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12248-zle-hygienicke-podmienky-na-dornkapli>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007n. „Nedostatočná výživa prinášala rôzne choroby.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 30. 11. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12353-nedostatocna-vyziva-prinasala-rozne-choroby>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007o. „Ako sme prežívali frontové dni na Dornkapli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 8. 12. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12437-ako-sme-prezivali-frontove-dni-na-dornkapli>>.
- Hupková-Houšková, Viera. 2007p. „Trampejská osada Hurikán vznikla na Dornkapli.“ *Bratislavské noviny.sk* [online] 15. 12. [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/12506-trampska-osada-hurikan-vznikla-na-dornkapli>>.
- „Robotnícke kolónie.“ *Mestský ústav ochrany pamiatok*. [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <https://muop.bratislava.sk/dp/id_ktg=1083&archiv=0&p1=7273>.
- „Spomienky Františka Zatošoviča. Prečo sa Trnávka volala Mexiko?“ *Trnávka. Saleziánske dielo*. [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://trnavka.sk/pribehy/>>.
- „Spomienky Jozefa Haulíka. Ako to vyzeralo na mieste farskej záhrady.“ *Trnávka. Saleziánske dielo*. [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://trnavka.sk/pribehy/>>.
- „Továrne.“ *Mestský ústav ochrany pamiatok* [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <https://muop.bratislava.sk/dp/id_ktg=1090&archiv=0&p1=7275>.
- „Voj. mapovanie 3 – mapa rok 1889.“ *StaréMapy.sk*. [online] [cit. 27. 2. 2025]. Dostupné z: <<https://www.staremapy.sk/?zoom=14&lat=48.17976558045985&lng=17.14974403381348&map=VM3>>.